

28. Сухий О. “Галицько-російське благодійне товариство” та головні напрями його діяльності / О. Сухий // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету ім. І. Франка : зб. наук. праць. – 1992. – Вип. 2. – С. 105–109.

Foreign policy and measures of Russian official and public factors in the attraction of Eastern Galicia to the sphere of influence of the Russian Empire is analyzed.

Key words: East Galichina, annexation, Russia, First world war, foreign policy.

УДК 94 (436)+329.14

ББК 63.3 (4А) 5

Олег Жерноклєєв

НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛЬСЬКОЇ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЇ ГАЛИЧИНИ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1912–1914 рр.)

У статті висвітлюється місце й роль національного питання в ідеології та практиці Польської партії соціал-демократичної в Галичині в 1912–1914 роках. Показано діяльність партії з підготовки до безпосередньої боротьби за відновлення польської державності в умовах назрівання світового воєнного конфлікту й, зокрема, створення воєнізованих формувань, ставлення до інших національних політичних сил, участь у консолідації польського політичного табору тощо.

Ключові слова: польська соціал-демократія, Галичина, Перша світова війна.

Позиції різних політичних сил Галичини щодо національного питання напередодні Першої світової війни помітно вплинули на перебіг подальших національно-визвольних змагань і процесів державотворення. Активним учасником цих подій стала Польська партія соціал-демократична Галичини й Сілезії (ППСД), котра до війни була однією із шести автономних національних секцій федеративної Соціал-демократичної робітничої партії Австрії (СДРПА). У силу приналежності до останньої польські есдеки формально підтримували постулати національно-територіальної автономії та перетворення Австро-Угорщини на союз автономних національних країв, при цьому фактично розглядали весь Галицький коронний край, включаючи й українські землі Східної Галичини, як польський терен з українською меншістю [15]. Натомість реально ППСД прагнула відновлення незалежної польської державності, що неодноразово й відверто декларувала.

У вітчизняній історіографії окремі важливі аспекти ставлення польських політичних сил до національного питання напередодні та в роки Першої світової війни знайшли відображення в працях Л.Зашкільняка, М.Крикуна, Л.Алексієвець та ін. [14; 16]. Політика ППСД у національному питанні детально висвітлювалася польською дослідницею В.Найдус [19; 20; 21]. Проте авторка по суті подала польську візію піднятих проблем, хоч і зробила це доволі виважено. Завданням цієї статті стало висвітлення практичної підготовки ППСД до боротьби за відродження польської державності на теренах краю в 1912–1914 рр.

Зростання ролі національного питання в суспільно-політичному житті Австро-Угорщини на початку ХХ ст. та ускладнення міжнаціональних взаємин позначилися глибокою організаційною кризою австрійської соціал-демократії, яку сучасники влучно називали “австрійською державою в мініатюрі”. Започаткована німецько-чеськими протиріччями, криза поступово охопила всі суб’єкти СДРПА та регіони, у яких вони діяли. На 1911–1912 рр. розколотими виявилися практично всі національні секції партії. Формально їх організаційний зв’язок з австро-німецькою секцією залишався без змін, на практиці ж австрійський “малий Інтернаціонал” був політично мертвим [18, s.168]. Після 1905 р. не відбувся жоден загальнопартійний з’їзд, завмерла діяльність загальної Екзекутиви, дедалі менше проводилося спільних політичних акцій.

Натомість намітилася тенденція до зближення секцій СДРПА з власними національними політичними таборами. Одним із найбільочіших проявів дезінтеграційних процесів у СДРПА був розпад після парламентських виборів 1911 р. єдиної соціал-демократичної фракції в австрійському рейхсраті. Уже в кінці 1911 – на початку 1912 рр. із ряду конкретних питань депутати від австро-німецької та чеської соціал-демократій зайняли протилежні позиції й голосували разом зі своїми “буржуазними” партіями [12, с.166]. Австро-німецькі соціал-демократи взаємодіяли в парламенті з німецькими лібералами й клерикалами Нижньої Австрії, чеські – із Чеським клубом. Польські соціал-демократи з весни 1912 р. почали брати участь у засіданнях Польського кола [11], проти якого раніше виступали з різкою критикою.

Вибух війни на Балканах восени 1912 р. і реальна загроза виникнення європейського конфлікту за участю Австрії та Росії поставили всі політичні сили країни перед необхідністю конкретизації своїх позицій щодо можливої війни. За таких умов польська секція СДРПА яскраво виявила примат ірредентичного спрямування у своїй ідеології й діяльності та його перевагу над соціально-класовими принципами. 16 жовтня Виконавчий комітет ППСД під головуванням Я.Енґліша ухвалив рішення, згідно з яким у ході антивоєнних мітингів партії слід було наголошувати в резолюціях, що в разі війни з Росією польський пролетаріат Австрії разом із робітниками Королівства Польського боротиметься проти царату за незалежність Польщі [6, s.71]. 30 жовтня І.Дашинський виступив із цього приводу з великою промовою в австрійському парламенті, текст якої був згодом опублікований і поширений у вигляді окремої брошури. Він заявив, що “Польща повинна – спираючись на Австрію та Німеччину... – стати незалежною державою, державою між Сходом і Заходом, між культурою східною і західною”, закликав німецькі й австрійські правлячі кола усвідомити, що польське питання для них – питання епохальної ваги й вимагає свого розв’язання [10, s.183]. Польський народ не провокуватиме війни, але, змушуваний до братовбивства, обернеться в невблаганній боротьбі проти російського царизму. Натякаючи на проросійську орієнтацію ендеків, Дашинський попереджав: якщо польська верхівка гальмуватиме визвольний рух у гонитві за маревом царської ласки, польський працюючий люд сам вирішить свою долю, “повстане з мертвих з’єднаний і незалежний посеред дружини народів” [10, s.184].

ППСД не обмежувалася парламентськими й пресовими деклараціями, а в міру можливостей несла свої ідеї в маси. 4 грудня Виконком партії вирішив розіслати листи місцевим комітетам із дорученням ширити “антиросійські гасла” [7, s.49]. Багатотисячні робітничі маніфестації організовувалися партією не лише в Кракові та Львові, але й у менших населених пунктах. Так, 6 грудня 1912 р. у Цензьковіце Хшанувського повіту Західної Галичини відбулися збори робітників, на порядок денний яких було винесене питання “Балканська війна і соціал-демократія”. Доповідач, краківський студент Н.Ковальський, звернув увагу слухачів на різницю в становищі поляків під російською й австрійською владою, закликав зібраних, незважаючи на те, що війна сама по собі є злом, у разі, якщо буде спровокована російським царатом, виступити як один проти Росії як у лавах армійських, так і добровольців, і прийти на допомогу австрійському урядові. “Гаслом народу польського є об’єднання поляків під одним скіпетром”, – підкреслив доповідач. Збори ухвалили резолюцію: “На випадок війни Австрії з Росією польський робітник стане до боротьби з царатом” [1, арк.21–22].

Політика ППСД ішла фактично врозріз із позицією Інтернаціоналу, який спочатку в рішеннях Міжнародного соціалістичного бюро, а згодом у маніфесті Базельського надзвичайного конгресу в листопаді 1912 р. засудив війну й висунув перед соціал-демократією кожної країни завдання в разі війни “...підняти народ і тим самим прискорити падіння капіталістичного класового панування” [4, арк.73–74; 9, s.23]. Однак лідери СДРПА поставилися толерантно до позиції польської секції, ураховуючи,

з одного боку, важке становище польського народу в Російській імперії, з іншого, – проавстрійську орієнтацію ППСД на випадок війни [21, s.539–541].

На тлі погіршення міжнародної ситуації та назрівання світової війни чимраз більше посилювалося політико-ідеологічне зближення ППСД із Польською партією соціалістичною (зокрема ППС-фракцією), передусім на основі “австро-польської концепції”, притаманної обом політичним силам [17, с.271]. Обидві партії разом із людовцями, Народовим зв’язком робітничим і рядом інших організацій у листопаді 1912 р. у Відні утворили польську “Тимчасову комісію сконфедерованих незалежницьких партій”, яка оголосила себе на боці Австро-Угорщини в майбутній війні. Рішення про вступ до комісії було одногосно прийнято на засіданні Заряду ППСД 16 листопада. Повноважним представником партії в комісії визначено І.Дашинського, з 1913 р. його заступником був Ю.Гудец [21, s.541]. Після закінчення Балканських воєн, коли напруга в міжнародних відносинах дещо спала, на з’їзді делегатів “Комісії” наприкінці листопада – на початку грудня 1913 р., попри певні розбіжності, вирішено продовжити її існування з метою координації зусиль, спрямованих на досягнення незалежності, а з її назви знято прикметник “тимчасова”.

Галицько-польські соціал-демократи підтримали й ідею Ю.Пілсудського щодо активної підготовки до збройного виступу проти російського царизму в майбутній війні. 7 грудня 1912 р. Виконком ППСД прийняв рішення випустити відозву із закликом сприяти творенню польських воєнізованих підрозділів і збору коштів на Польський військовий скарб [21, s.541]. Рішення стало предметом дискусії на засіданні ширшого Заряду партії 15 грудня. Свою стурбованість можливою зміною характеру діяльності партії висловили Г.Діаманд і З.Марек. Дашинський мотивував необхідність участі в організації воєнізованих формувань потребою не втрачати ініціативу та не допустити розпорошення партійних сил по формаціях, що перебували би поза впливом партії. Його підтримав присутній на засіданні Ю.Пілсудський, котрий переконував у доцільності використання вже затвердженого владою статуту товариства “Strzelec”. У результаті ухвалено приступити до формування “Робітничих кіл Зв’язку стрілецького”, які мали залишатися самоврядними організаціями на базі того ж статуту, але під контролем ППСД [21, s.542]. Уже через два тижні після їх заснування особовий склад “стрілецьких робітничих кіл” сягав 1,5 тис. осіб, з них близько 700 – у Західній Галичині, 600 – у Східній і 200 – у Сілезії. Згідно з домовленістю з керівництвом стрілецького руху, політичну роботу серед робітників-стрільців продовжували партійні агітатори ППСД, а військових інструкторів забезпечував “Strzelec” [21, s.542–543].

З погляду методів роботи партії в масах значну цікавість викликає інструктивний лист Виконкому ППСД від 18 грудня 1912 р. із приводу заснування “стрілецьких робітничих кіл”. Усім місцевим партійним комітетам доручалося негайно скликати закриті збори з якомога більшою кількістю учасників і порядком денним “Позиція ППСД щодо загрози австро-російської війни”. Після реферату з питання порядку дня й ознайомлення присутніх із рішенням партії щодо організації стрілецьких дружин відразу слід було викласти листки паперу для запису всіх бажаючих вчитися володіти зброєю і вступати до “кіл” [7, s.50]. Інструкція закликала не застосовувати жодного тиску на товаришів, не стимулювати штучного ентузіазму, щоб не вступали під впливом піднесеного настрою, а потім не шкодували про свій крок, який мусить бути серйозним і виваженим. Добровольці мали бути фізично придатні, не застарі й не замолоді; переобтяжених родинними обов’язками рекомендувалося від вступу стримувати. Загалом слід було не робити із цієї справи галасу, а працювати “тихо й ефективно”. Наголошувалося, що творення “кіл” не означає зміни структури політичних чи фахових організацій партії, просто поруч із ними впроваджується нова організаційна форма, що залишається цілком у рамках ППСД [7, s.51].

Політика керівництва ППСД щодо війни була піддана різкій критиці на XIII з'їзді партії в Кракові (6–8 грудня 1913 р.) з боку лівої внутріпартійної опозиції. Її речник Болеслав Дробнер зажадав відкликання представників польської соціал-демократії з “Комісії сконфедерованих незалежницьких партій” (далі – КСНП), оскільки вона, за його визначенням, являла собою організацію буржуазну й ворожу класовим інтересам пролетаріату [5]. Під пропозицією Дробнера поставили свої підписи десять із 133 делегатів з'їзду. Тою чи іншою мірою його підтримали депутат парламенту З.Марек, делегат із Сянока Леванович та ін. Частина делегатів критично оцінювала діяльність соціал-демократичної фракції в парламенті за її надто помірковану, на їх думку, тактику, брак справжньої гостроти у виступах, невикористання таких методів, як обструкції тощо, і в результаті занедбання справи реформи соціального забезпечення робітників. Позицію партійного керівництва обстоювали в дебатах парламентські послы І.Дашинський, Ю.Гудец, Г.Діаманд [5; 2, арк.12, 13, 16]. Зрештою, ліві опозиційні елементи всередині ППСД виявилися порівняно нечисленними й не змогли схилити на свій бік шальки терезів на з'їзді. Дробнер після дискусії відкликав свої пропозиції, а з'їзд у цілому схвалив лінію партійного керівництва щодо майбутньої війни.

З'їзд підвів також ризик під кількарічними спробами ППСД підпорядкувати собі Єврейську соціал-демократичну партію Галичини. Відновлення розриву між двома партіями було неминучим. ППСД засідала в КСНП разом із Народовим зв'язком робітничим, який на польських землях у складі Російської імперії провадив антисемітську пропаганду, мав непорозуміння з Бундом – союзником ЄСДП. Дашинський у 1912–1913 рр. трактував цілу ЄСДП майже нарівні з українськими “сепаратистами” (“молодим” крилом галицько-української соціал-демократії), лиш тактику щодо неї вважав за доцільне застосовувати іншу. Якщо з українськими “молодими” слід було повністю розірвати стосунки, то з більш популярними серед галицького пролетаріату єврейськими соціал-демократами необхідно було детально розмежуватися, але уникати прямих сутичок [22, s.271].

Інструкція Виконкому ППСД, видана в 1912 р. для місцевих партійних осередків, мала на меті відгородити єврейських членів польської партії від впливів ЄСДП, припинити їх відтік до останньої, що, зрештою, уповні виконати не було реальним. На місцях, особливо там, де переважав або був численним єврейський пролетаріат (наприклад, у Коломиї, Станіславі), польські соціал-демократи змушені були всупереч директивам згори на рівні локальних структур взаємодіяти з єврейськими [22, s.272]. В інших місцях виникали конфлікти. Так, у Стрию, де практично не було організації ППСД, улітку 1913 р. завдяки ЄСДП соціал-демократи вперше перемогли на виборах керівництва місцевої робітничої каси хворих. Однак стараннями парламентського посла Є.Морачевського, який координував кампанію, правління каси захопили у свої руки польські соціал-демократи. Це вилилося в полеміку між партійними органами ППСД та ЄСДП газетами “Naprząd” і “Der Sozialdemokrat” та чергове загострення відносин між двома партіями [22, s.285].

XIII з'їзд ППСД прийняв до відома без дискусії заяву І.Дашинського в доповіді про те, що партія не визнає самостійності єврейської соціал-демократії на власному терені діяльності, оскільки, як було сказано, на польській землі правомочною є тільки польська політична партія й тому ППСД належить визнати єдиною політичною репрезентацією працюючого люду польських територій Галичини й Сілезії [13]. Формування фактично залишало простір для існування й діяльності в Східній Галичині Української соціал-демократичної партії.

Після з'їзду частина єврейських діячів (Д.Саламандер, Р.Бубер, Ю.Дробнер, М.Цеттербаум) повернулася з ЄСДП до ППСД. Характерно, що галицько-польська соціал-демократія припинила із цього часу свої спроби створення єврейської філії в

рамках власної партії та налагодження випуску єврейських періодичних видань [21, s.555].

Цьому сприяв і загальний застій у розвитку австрійського робітничого руху напередодні Першої світової війни, зумовлений економічною депресією, зростанням дорожнечі життя й безробіттям, скороченням страйкового руху та зростанням еміграції, воєнною загрозою й мобілізаційними заходами уряду. 25 травня 1912 р. припинився вихід львівського органу партії щоденної газети “Głos”, редакція пообіцяла, що передплатники отримуватимуть краківський “Naprząd”. Спад активності й послаблення організації впродовж 1913 р., попри значну чисельність партії (15 тис. членів), визнав і XIII з’їзд ППСД [5]. Зменшення кількості проведених партією масових політичних заходів у другому півріччі 1913 р. підтверджувала й офіційна поліцейська статистика [З. арк.2, 13, 32]. Округна конференція ППСД у Західній Галичині, що відбулася в Кракові 31 травня 1914 р., констатувала фактичну ліквідацію впродовж 1913 р. низки дрібніших місцевих організацій і загальне знеохочення робітників унаслідок зниження рівня їх доходів, повсюдного безробіття, величезних обсягів еміграції [8. s.91]. Соціал-демократичний рух у Галичині, зокрема й розвиток ППСД, вступив у період стагнації, що фактично, попри пожвавлення окремих організацій, тривав до початку світової війни.

Таким чином, зростання національної самосвідомості та піднесення національних рухів народів Австро-Угорщини напередодні Першої світової війни сприяли посиленню ролі національного питання в ідеології та практиці польської соціал-демократії в Галичині. Політична активність ППСД, спрямована на підготовку до боротьби за відновлення польської державності, а також позиція партії щодо майбутньої війни, ставлення до інших національних партій виявили домінанту національної складової в програмі та діяльності польських есдеків за тих конкретних суспільних умов, що склалися. Остаточно всі крапки над “і” розставили події світової війни, а згодом і Листопадової революції 1918 р., коли діячі ППСД активно включилися в розбудову незалежної польської державності, у тому числі й на західноукраїнських землях. Цікавим аспектом подальших студій могли б стати форми та методи роботи місцевих партійних осередків, зокрема й із організації стрілецьких дружин, їх соціальний і віковий склад тощо.

1. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. – Ф. 146, оп. 8, спр. 1302. – 22 арк.
2. Там само. – Спр. 1410. – 17 арк.
3. Там само. – Спр. 1418. – 40 арк.
4. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника, відділ рукописів. – Ф. 44, спр. 10/V. – 78 арк.
5. Das Österreichische Staatsarchiv, Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Ministerium des Innern, Präsidiale, 22/Galizien, Kt. 2115, Präs. 14166/22.12.1913.
6. Archiwum państwowe w Krakowie, IT 1626. – 391 s.
7. Ibid., IT 1793. – 925 s.
8. Ibid., IT 1794. – 618 s.
9. Ausserordentlicher Internationaler Sozialisten-kongress zu Basel am 24. und 25. November 1912. – Berlin : Vorwärts, 1912. – 56 s.
10. Daszyński I. Teksty / Daszyński I. [wybrał, opr. oraz wstępem popr. J. Mysliński]. – Warszawa : Czytelnik, 1986. – 372 s.
11. Діло. – 1912. – 1 квіт.
12. Цегельський Л. В зачарованім колесі австрійського парламентаризму / Л. Цегельський // Літературно-науковий вістник. – 1912. – Т. 58. – Кн. 4. – С. 166.
13. XIII Kongres PPSD Galicji i Śląska // Naprzód. – 1913. – 18 grud.
14. Алексієвєць Л. М. Новітня історія Польщі (1918–1939) / Алексієвєць Л. М. – К. ; Тернопіль : Астон, 2002. – 320 с.
15. Жерноклеєв О. С. Питання про автономію та поділ Галичини в ідеології польських соціал-демократів початку ХХ ст. / О. С. Жерноклеєв // Стосунки Сходу та Заходу України : суб’єкти, інтереси, цінності : зб. наук. пр. / наук. ред. І. Ф. Кононов. – Луганськ, 2007. – С. 340–347.

16. Зашкільняк Л. О. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / Л. О. Зашкільняк, М. Г. Крикун. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 752 с.
17. История Второго Интернационала : в 2 т. / [отв. ред. Зубок Л. И. и др.]. – М. : Наука, 1966. – Т. 2. – 596 с.
18. Löw R. Der zerfall der “Kleinen Internationale” / Löw R. // Arbeiterbewegung in Österreich und Ungarn bis 1914. – Wien : Europaverlag, 1986. – 234 s.
19. Najdus W. Ignacy Daszyński 1866–1936 / Najdus W. – Warszawa : Czytelnik, 1988. – 564 s.
20. Najdus W. Kwestia narodowa w ujęciu Polskiej partii socjalno-demokratycznej Galicji i Śląska / Najdus W. – Warszawa, 1979. – 297 s.
21. Najdus W. Polska partia socjalno-demokratyczna Galicji i Śląska, 1890–1919 / Najdus W. – Warszawa : PWN, 1983. – 719 s.
22. Piasecki H. Sekcja żydowska PPSD i Żydowska Partia Socjalno-demokratyczna, 1892–1919/1920 / Piasecki H. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk ; Łódź : Zakład narodowy im. Ossolińskich, 1983. – 380 s.

The article deals with a place and role of the national question in ideology and practice of the Polish social-democratic party in Galicia in 1912–1914. The party line on a preparation for direct struggle for renewal of the Polish statehood, and in particular a creation of the militarized formations, the position concerning other national political forces, the participation in consolidation of the Polish political camp, etc. are shown.

Key words: the Polish social democracy, Galicia, the First World War.

УДК 94 (477) : (439.22)

ББК 63.3 (4 Укр)

Петро Костючок

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЗАЦІЇ УКРАЇНЦІВ СХІДНОЇ СЛОВАЧЧИНИ В ЖОВТНІ 1938 р.

На основі архівних даних автором висвітлено особливості включення українців Східної Словаччини в жовтні 1938 р. у політичну сферу та боротьбу за свої національно-політичні права. Головною політичною вимогою українського населення Східної Словаччини стало домагання прислання або передання територій їх компактного проживання до складу Підкарпатської Русі. Основними формами боротьби за свої національно-політичні права в жовтні 1938 р. були відповідні широкомасштабні акції: різного роду агітація, телеграми, легальні й нелегальні зібрання, громадський збір підписів на підтримку об'єднання Пряшівської Русі з Підкарпатською Руссю.

Вагоме значення в політизації населення Східної Словаччини відіграли греко-католицький клір і вчителство, яке зайняло консолідовану, чітко окреслену й дієву українську національну позицію.

Ключові слова: українці, політизація, Східна Словаччина, Підкарпатська Русь.

Для подолання історичних міфів сучасна соціогуманітарна наука повинна позбутися політичної заангажованості та суб'єктивної упередженості у вивченні складних питань спільного історичного минулого України та її сусідів. Особливою сторінкою в цьому ракурсі є українсько-словацька історична спадщина, у якій одним із дискусійних і не вирішеним дотепер залишається питання громадсько-політичної життєдіяльності українців як автохтонного населення на теренах Східної Словаччини¹ в міжвоєнний час.

¹ Українське населення на території Східної Словаччини в міжвоєнний період компактно проживало в п'яти судових округах: Стара Любовня (Stará Ľubovňa), Бардеїв (Bardejov), Строків (Stropkov), Міжлабірці (Medzilaborce), Гуменне (Humenné). До складу судових округів Стара Любовня, Бардеїв, Строків і Міжлабірці входили однойменні політичні округи. У той самий час урядуванню судового округу Гуменне підпорядковувалися два політичні округи Гуменне й Снина (Snina).

Значні українські вкраплення (етнічні анклавні) знаходилися в трьох судових округах: Гіральтовці (Giraltovce), Спішська Стара Вєсь (Spišská Stará Ves) і Сабінів (Sabinov). Окремими, здебільшого невеликими за чисельністю й дисперсного типу українські громади розташовувалися ще в дев'яти округах Словаччини: Пряшів (Prešov), Левоча (Levoča), Кежмарок (Kežmarok), Собранці (Sobrance), Спішська Нова Вєсь (Spišská Nová Ves), Вранів над Топльою (Vranov nad Topľou), Великі Капушани (Veľké Kapušany), Крайовський Хльмець (Kráľovský Chlmec) і Михайлівці (Michalovce).